

I.

BESTSELLERY VE STŘEDOVĚKÉ
LITERÁRNÍ KRAJINĚ

Otevřeli univerzity z pražské Koleje národa českého v 15. století knihovní skříň označenou zřetelným písmenem Q, mohl si k četbě vybrat z řady svazků přinášejících rozličné vědění o středověkém světě. Mezi jinými zde v polici ležely opisy pseudo-aristotelského spisu *Secretum secretorum*, latinského *Liber de moribus* Jakuba z Cessole, *Elucidaria* Honoria Augustodunensis či *Chronicon pontificum et imperatorum* Martina z Opavy. Všechny tyto spisy patřily do kategorie, kterou bychom mohli nazvat středověkým bestsellerem. Zejména v pozdním středověku, od konce 14. století dále, došlo k navýšení literární i rukopisné produkce, knihy se šířily mezi kleriky i laiky, a to jak na objednávku institucí, tak i jednotlivců. Nárůst poptávky i nabídky ovlivnilo několik vzájemně se doplňujících faktorů: drahý pergamen byl postupně nahrazen dostupnějším papírem, monopol na výrobu knih již neměly jen kláštery, ale jejich produkci částečně převzali profesionální písaři ve městech, rozmnožila se i skupina objednavatelů opisů a knih, vedle latiny se stále více emancipovaly čtenářsky a posluchačsky přístupnější vernakulární jazyky, zvyšovala se vzdělanost laické společnosti, jež se stávala stále komplexnější, ale i diverzifikovanější.¹

¹ Sabrina CORBELLINI – Giovanna MURANO – Giacomo SIGNORE, Preface, in: *Collecting, Organizing and Transmitting Knowledge. Miscellanies in Late Medieval Europe*, ed. Tíž, Turnhout 2018 (= Bibliologia 49), s. 7.

Vytvořilo se tak velmi příznivé podhoubí pro produkci nových textů, ale i pro reprodukci spisů starších, přičemž obě kategorie měly zajištěnou stále se rozšiřující skupinu uživatelů. Pokud ve středověku byly někdy podmínky pro vznik bestsellerů, byla to tato doba.

Bestsellery

Termín bestseller anachronicky používáme pro díla, která se dodnes dochovala ve stovkách rukopisů, a můžeme proto důvodně předpokládat, že se ve středověku vyskytovala v tisících exemplářů.² Základním hlediskem definice bestselleru je z podstaty věci množství dochovaných rukopisů, které ale musí být posuzováno se zřetelem ke kvalifikovanému odhadu ztrát;³ je rovněž důležité pracovat nejen se současnými počty dochovaných opisů, ale také jejich výpověď korigovat informacemi dobových katalogů a soupisů, stejně jako vzít v úvahu šíři recepce konkrétního textu, případné adaptace a překlady.⁴ V následném textu budeme mluvit o rukopisech, na úvod je ale nutné zdůraznit, že bestsellerem se nestal kodex ve své celistvosti, nýbrž konkrétní spis.

Bestsellery představují ve středověkém písemnictví velmi různorodou skupinu. Je tedy na místě položit si otázku, jaká díla se stala bestsellerem a za jakých podmínek k tomu došlo. Jednotlivá vzdělanostní, sociální a kulturní prostředí přirozeně preferovala tituly blízké jejich zaměření a potřebám. Pokud ale posuzujeme úspěch kon-

² Pascale BOURGAIN, *Survival and Success: Medieval Bestsellers*, in: TAŽ - Laura LIGHT, *Bestsellers*, New York - Chicago - Paris 2014 (= Les Enluminures. Primer 4), s. 2-10.

³ Srov. základní přehledová díla z posledních let Uwe NEDDERMEYER, *Von der Handschrift zum gedruckten Buch. Schriftlichkeit und Leseinteresse im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Quantitative und qualitative Aspekte*, sv. 1-2, Wiesbaden 1998; Eltjo BURINGH, *Medieval Manuscript Production in the Latin West, Explorations with a Global Database*, Leiden 2011 (= Global Economics History Series 6).

⁴ Birger Munk OLSEN, *Comment peut-on déterminer la popularité d'un texte au Moyen Âge? L'exemple des œuvres classiques latines*, *Interfaces* 3, 2016, s. 13-27.

krétního titulu, hodnotíme jeho rozšíření v celé společnosti, napříč jednotlivými prostředími. Nepřekvapí, že na prvním místě v počtu dochovaných exemplářů stojí Bible, včetně opisů jejích částí. Stejně tak se dochovalo velké množství knih, jež tvořily základ středověké křesťanské kultury: jednak díla pojednávající o křesťanské věrouce a teologii (spisy patristické, scholastické, teologická kompendia), jednak spisy hagiografické (na prvním místě mimořádně populární *Legenda aurea* Jakuba z Voragine). Také knihy liturgické, ať už užívané v kostelním provozu (breviáře, misály, zpovědní příručky atd.), nebo knihy hodinek určené k privátní zbožnosti, se zachovaly v mnoha exemplářích.⁵ U liturgických a paraliturgických knih je ovšem nutné předpokládat, že byly pořizovány pragmaticky, tedy s ohledem na liturgický, resp. farní provoz. Jejich četba a užití nebyly motivovány zájmem, ale spíše praktickými potřebami. Knihami navázanými na křesťanskou věrouku, u nichž je velké množství kopií přirozeně spojené s největší středověkou gramotnou skupinou, totiž kleriky, ale výčet zdaleka nekončí. Středověk nezapomínal na antické dědictví: některé ze spisů antických autorů, zejména ty s praktickým využitím ve výuce trivium, nacházíme dodnes v mnoha středověkých opisech. Uvedme zde například Ciceronovo *De inventione* a rovněž jemu mylně připisované dílo *Rhetorica ad Herennium*, které se spolu s Donatovým spisem *Grammatica* používaly při výuce latiny a rétoriky. Ve školském prostředí se hojně opisovalo také Boëthiovo filosofické pojednání *De consolatione philosophiae*. Historiografická díla se na druhou stranu šířila zpravidla méně, byla často pouze lokálního významu, a proto bývala populární v geograficky a kulturně limitovaných oblastech. Větší zájem budily univerzální kroniky, jež si mohly najít čtenáře kdekoliv; přesto i o nich obecně platí, že se dochovaly maximálně v desítkách opisů. Příznačnou výjimkou je jednak dílo pojednávající o pamětihodných činech a výročí antického světa (*Facta et dicta Valeria Maxima*), které však není čistě historiografickým textem, a dále

⁵ BURINGH, *Medieval Manuscript Production*, s. 100.

pak univerzální *Kronika* dominikána Martina z Opavy, jež byla nejen užitečným zdrojem historických faktů, ale také inovativním nástrojem formálně organizujícím dějiny do tabelárního schématu. Zvláštní skupinu mezi bestsellery představují spisy v národních jazycích. Vznikaly jednak jako překlady děl latinských, jednak jako původní vernakulární tvorba. Zde se mezi bestsellery objevují tituly jako *Román o růži* Jeana de Meun a Guillaumea de Lorris, Dantova *Božská komedie*, Boccacciův *Dekameron* či *Parzifal* Wolframa z Eschenbachu. Platí ale, že ač se ve svém kulturně-geografickém a jazykovém horizontu jednalo o díla mimořádně úspěšná, ve srovnání s latinskou produkcí jsou jejich počty mnohem menší.⁶ Naopak u latinských děl lze konstatovat, že překlad do vernakulárního jazyka byl nejen potvrzením jejich dosavadního úspěchu, ale i příležitostí k oslovení širšího publika, tedy čtenáře, posluchače a obecně uživatele textů.

Uvedené kategorie jistě nejsou zdaleka vyčerpávajícím výčtem, ani to není naším záměrem. Na to, zda se konkrétní dílo stalo mimořádně rozšířeným, mělo vliv mnoho faktorů, ne všechny jsou přitom snadno postižitelné. Vliv nepochybně mělo, zda se u jednotlivých titulů jednalo o četbu předepsanou či oblíbenou, a tedy reprodukovanou v předem definované čtenářské komunitě, například v prostředí konkrétních řeholních domů. Zcela speciálním příkladem byly vzdělávací instituce, především univerzity, kde bylo pro úspěch daného textu určující, zda se stal součástí závazného *curricula*, případně získal věhlas mezi učiteli. Vysvětlovat rozšíření textu pouze jeho předpokládanou oblibou může však být ošidné, mohlo celkem dobře jít i o danost určenou oficiálním nařízením. Takový případ doložila Lucie Doležalová na dochování spisu *De tribus punctis* Tomáše z Irska (Thomas Hibernicus) v českých zemích. Jeho opisování/držení

⁶ Albrecht CLASSEN, *Bestsellers in the European Middle Ages? An Examination of Some of the Most Popular Books in the Premodern Era. With Reflections on Wolfram von Eschenbach's Parzival*, in: *Bestseller - gestern und heute / Bestseller - Yesterday and Today*, ed. Albrecht CLASSEN - Eva PARRA-MEMBRIVES, Tübingen 2016, s. 83-103.

v každé farnosti spolu s vybranými liturgickými knihami nařídil arcibiskup Arnošt z Pardubic ve svých statutech, nešlo tedy ani zdaleka o zájem a oblibu, ale o povinnost.⁷

Některá díla byla hojně opisována, čtena a používána v časově dlouhém horizontu, jindy se jednalo o dočasnou vlnu, kdy ve specifických podmínkách, vytvořených historickým či obecně kulturním vývojem, konkrétní spisy získaly na aktuálnosti a relevanci. Máme na mysli například díla náboženské polemiky, která řešila v určitou chvíli velmi živá témata a zainteresované osoby si je hromadně pořizovaly. Když ale daný spor skončil, opadl i zájem o ně. Tento jev můžeme ilustrovat na příkladu husitských Čech a dočasné oblibě polemického listu *Eloquenti viro*, pojednávajícího o eucharistickém přijímání z kalicha.⁸ Rozšíříme-li naši pozornost i na vernakulární produkci, nabízí se uvést také další dočasnou vlnu zájmu o specifický druh literatury, a to v prostředích, jakým bylo zejména Nizozemí a která zasáhla v pozdním středověku vlna tzv. nové zbožnosti (*devotio moderna*). Ta s sebou přinesla fenomén pronikání nábožensky vzdělávatelné literatury (i) mezi laické čtenáře. Šíření spisů, jež jsou spojovány s *devotio moderna*, souvisí i se změnami ve čtenářských zvycích a se specifickými formami čtení ve skupinách se sdílenou náboženskou identitou. Zejména na příkladech bekyní a beghardů je možné analyzovat vznik a fungování čtenářských komunit ve středověku, jak ukazuje výzkum Sabriny Corbellini a jejích kolegů.⁹ Příznačné je, že si porůznu se formující komunity obstarávaly stejné texty a četly je.

⁷ Lucie DOLEŽALOVÁ, A 'Book of Knowledge'? The *De tribus punctis christianae religionis* (1316) by Thomas Hibernicus and its Heyday in Late Medieval Bohemia, in: *Books of Knowledge in Late Medieval Europe. Circulation and Reception of Popular Texts*, ed. Pavlína CERMANOVÁ – Václav ŽŮREK, Turnhout, 2021, s. 181–200.

⁸ Christina TRAXLER, Früher Antihussitismus. Der Traktat *Eloquenti viro* und sein Verfasser Andreas von Brod, *Archiv Verbi* 12, 2015, s. 130–177.

⁹ *Cultures of religious reading in the Late Middle Ages. Instructing the soul, feeding the spirit and awakening the passion*, ed. Sabrina CORBELLINI, Turnhout 2013; srov. John VAN ENGEN, *Sisters and Brothers of the Common Life. The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, Philadelphia 2008. K recepci knih v laických kruzích, stej-

Jedná se zpravidla o vernakulární produkci, nicméně pozadu nezůstávala ani latina. Emblematické je pro toto hnutí především *De imitatione Christi* Tomáše Kempenského, jež si získalo pozici jednoho z nejrozšířenějších děl pozdního středověku. Můžeme dodat, že vernakulární náboženské texty, jejichž vznik a šíření doprovázejí změny směřující ke kulturně komplexnější pozdně středověké společnosti, nabízejí široké badatelské pole.¹⁰

Přístupy ke studiu rukopisných artefaktů prošly svým vývojem a postupně se košatily do řady směrů. Rukopisy od počátků moderní vědy budily především pozornost filologů a paleografů, později se k nim přidali představitelé nově etablované specializované disciplíny – kodikologie.¹¹ Cestou, která klade hlavní důraz na počty rukopisů, se vydala od průkopnických prací z 80. let kvantitativní kodikologie, jejíž metodologie pracuje v rámci možnosti se statistickými údaji. Postupně přitom začala zohledňovat i prostředí, v němž daný rukopis vznikl a byl užíván.¹² Studium velkého množství kodexů přitom skýtá především možnost nahlédnout problematiku v makroměřítku, a tím odhalit obecnější tendence v šíření a užití rukopisů ve stratifikované středověké společnosti s ohledem na její vývoj v čase.¹³ V po-

ně jako k některým aspektům knižní produkce a možnostem rekonstrukce středověkých knihoven viz rovněž Thomas KOCK, *Die Buchkultur der Devotio moderna. Handschriftenproduktion, Literaturversorgung und Bibliotheksaufbau im Zeitalter des Medienwechsels*, Frankfurt am Main 2002².

¹⁰ Viz projekt OPVS, *Old Pious Vernacular Successes* (<http://www.opvs.fr/>) pod vedením Géraldine Veyseyre (přístup 15. 8. 2020).

¹¹ Srov. např. Erik KWAKKEL, *Books before print*, Amsterdam 2018.

¹² Ezio ORNATO, La codicologie quantitative, outil privilégié de l'histoire du livre médiéval, in: *La face cachée du livre médiéval. L'histoire du livre vue par Ezio Ornatò, ses amis et ses collègues*, Roma 1997, s. 41–65. NEDDERMEYER, *Von der Handschrift zum gedruckten Buch*, sv. 1–2.

¹³ Carla BOZZOLO – Ezio ORNATO, L'étude quantitative du manuscrit médiéval: aspects méthodologiques et perspectives de recherche, in: *Probleme der Bearbeitung mittelalterlicher Handschriften*, ed. Helmar HÄRTEL – Wolfgang MILDE – Jan PIROŽYŇSKI – Marian ZWIERCAN, Wiesbaden 1986 (= Wolfenbütteler Forschungen 30), s. 235.

sledních letech se s novými technologiemi objevily digitální projekty zaměřené na evidenci rukopisů velmi rozšířených děl, jež vzhledem k množství dochovaných rukopisů nejsou dosud zpracovány a pro něž je digitální prostředí velkou výhodou i výzvou.¹⁴

Rukopisná studia se postupně stala nedílnou součástí kulturních a intelektuálních dějin. V moderním bádání nejde již jen o počty kodexů, ale stále významnější pozice nabývá otázka kulturní role rukopisů a materiálních aspektů jejich výroby. Ke slovu tu přicházejí i další disciplíny, především filologie a dějiny umění. Tyto směry přemýšlení o rukopisné kultuře jsou znatelné i v bádání o bohemikálních kodexech, jak dokládá recentní přehledová práce *Knížní kultura českého středověku*, jež vznikla přičiněním Michala Dragouna, Jindřicha Marka, Kamila Boldana a Milady Studničkové.¹⁵ Studium konkrétních spisů a kodexů v široce definované kultuře středověku vnáší do badatelského tázání i sociální a hospodářský rozměr: ptá se po osobě objednavatele a uživatele, po motivacích pro pořizování knih, formální úpravě a její nákladnosti, užívání, půjčování, obchodu s knihami atd.¹⁶ Značný přínos představovaly v tomto směru práce Anežky Vidmanové o *Zlaté legendě*, alexandrovských spisech, pseudo-Burleyových *Vitae et moribus philosophorum* a dalších.¹⁷ Pavel Spunar podobně přistoupil ke zmapování rukopisné tradice encyklopedického díla Vincenta z Beau-

¹⁴ Viz např. projekt FAMA - <http://fama.irht.cnrs.fr/> nebo MIRABILE - <http://www.mirabileweb.it/> (přístup 15. 8. 2020).

¹⁵ Michal DRAGOUN - Jindřich MAREK - Kamil BOLDAN - Milada STUDNIČKOVÁ, *Knížní kultura českého středověku*, Praha 2020.

¹⁶ Stephen G. NICHOLS, Introduction: Philology in a Manuscript Culture, *Speculum* 65, 1990, s. 1-10; Týž, Why Material Philology? Some Thoughts, in: *Philologie als Textwissenschaft. Alte und neue Horizonte*, ed. Helmut TERVOOREN - Horst WENZEL, Paderborn 1997 (= Zeitschrift für deutsche Philologie 116, Sonderheft), s. 10-30; *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, ed. Michael JOHNSTON - Michael VAN DUSSEN, Cambridge 2015.

¹⁷ Výběrově Anežka VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ, *Burleyovy Životy starých filosofů a jejich české překlady*, Praha 1962; Táž, *Laborintus. Latinská literatura středověkých Čech*, Praha 1994.

vais ve středověkých Čechách;¹⁸ Lenka Jiroušková v rozsáhlé publikaci zpracovala rozšíření *Visio Pauli*, mimo jiné v českých zemích,¹⁹ Alena a Petr Hadravovi nedávno publikovali monografii věnovanou traktátu *Sféra* Jana ze Sacrobosco a jeho bohemikální rukopisné stopě.²⁰ Několik studií, jež mapují bohemikální rozšíření konkrétních textů (například pseudo-bernardovská *Epistola de cura familiaris; De tribus punctis* Tomáše z Irska), je zahrnuto rovněž v připravované knize *Books of Knowledge in Late Medieval Europe. Circulation and Reception of Popular Texts*.²¹ Práce, jež jsme právě uvedli bez nároku na úplnost, postavily do středu své pozornosti konkrétní texty. Perspektiva výzkumu může být ale i opačná. Tým Lucie Doležalové tak například zpracoval opisy a kodexy, jež prošly písařskými rukama Kříže z Telče.²²

Vraťme se ale zpět k textům. Knihy, ať už v jakémkoli kulturním okruhu, zprostředkovávaly vědění. Proto je jejich autoři psali a proto je čtenáři četli. Není ani výjimkou, že se vědění v knihách z autora na čtenáře či posluchače přenášelo dokonce ve formě literárně inscenované situace poučování, dialogu, dopisu nebo řízeného monologu, kde se čtenář mohl lehce identifikovat s poučovaným a následovat nabízený způsob apropriace sdělovaných informací.²³

¹⁸ Pavel SPUNAR, K rukopisnému dochování středověké encyklopedie Vincenta z Beauvais v Čechách, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C, sv. 25, 1980 (vyd. 1981), s. 13–28.

¹⁹ Lenka JIROUŠKOVÁ, *Die Visio Pauli: Wege und Wandlungen einer orientalischen Apokryphe im lateinischen Mittelalter, unter Einschluß der altschechischen und deutschsprachigen Textzeugen*, Leiden – Boston 2006.

²⁰ Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA, *Sféra Iohanna de Sacrobosco – středověká učebnice základů astronomie*, Praha 2019.

²¹ Např. Pavel BLAŽEK – Barbora ŘEZNIČKOVÁ, The Pseudo-Bernhardine *Epistola de cura rei familiaris* and its Reception in Medieval Bohemia and Moravia, in: *Books of Knowledge in Late Medieval Europe*, s. 83–134. DOLEŽALOVÁ, A ‘Book of Knowledge’?

²² *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, ed. Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN, Praha 2020.

²³ K literárním formám přenosu vědění Robert LUFF, *Wissensvermittlung im europäischen Mittelalter. Imago mundi- Werke und ihre Prologe*, Tübingen 1999; Regula FORSTER, *Wissensvermittlung im Gespräch. Eine Studie zu klassisch-arabischen Dialogen*, Leiden – Boston 2017.

Knihy vědění

Vědění se ve středověké společnosti stalo součástí široce definovaného sociálního kapitálu.²⁴ V kultuře latinského středověku odviselo šíření děl, stejně jako jejich obsahu převážně od aktivity písařů. Nelze ale opominout ani ústní tradování, závislé do velké míry na cvičené paměti toho, kdo předává obsah, na přístupnosti a struktuře tradovaného textu a na pozornosti posluchačů, nakolik byli během performance v podobě hlasitého čtení či reprodukce bez přímé opory v psaném záznamu schopni vstřebat co nejvíce z obsahu. Jsme si vědomi, že skupina recipientů konkrétních textů nezahrnovala výhradně majitele a čtenáře knih, ale také posluchače, kteří publikum početně řádově navyšovali, ale nezanechali po sobě stopy v pramenech.²⁵ Nicméně vzdělanostní kultura je kulturou psaného textu a také množství dochovaných rukopisů konkrétních děl ukazuje na potřebu vědomosti zaznamenávat. Byly to právě knihy a další písemnosti, jež byly vedle ústního tradování, popřípadě obrazových médií hlavním zprostředkovatelem poznání. I proto velkou popularitu získaly spisy, které proklamativně dávají nahlédnout do nějaké vědomostní sféry, popřípadě slibují předložit vědomostní souhrn. Pojednávaly o kosmologii, o teologickém a v návaznosti na to i společenském uspořádání světa, filosofii, přírodních vědách, historii a jiných disciplínách. Činily to ale často relativně přístupnou cestou, aby zachovaly potenciál oslovit i nesespecializované publikum; také základní forma bývala narativní, případně dialogická, chronologicky či tematicky strukturovaná, přehledná, aby vycházela vstříc uživateli. Často se jednalo, právě díky zprostředkování vybraného segmentu vědomostí, o velmi rozšířené spisy, a to i mimo intelektuální a společenské elity.²⁶ Takto zaměřené

²⁴ Martin KINTZINGER, *Wissen wird Macht: Bildung im Mittelalter*, Ostfildern 2003, s. 30–37.

²⁵ Thomas HAYE, *Lateinische Oralität: Gelehrte Sprache in der mündlichen Kommunikation des hohen und späten Mittelalters*, Berlin – New York 2005.

²⁶ Srov. k tomu Ruedi IMBACH, *Laien in der Philosophie des Mittelalters. Hinweise und Anregungen zu einem vernachlässigten Thema*, Amsterdam 1989, s. 100.

tituly se mohly dočkat nejen desítek až stovek opisů, ale i adaptací, výpisků, parafrází a jazykových variant, a to v rámci převodu mezi vehikulárními jazyky, vehikulárním a vernakulárním zpracováním nebo mezi dvěma vernakuláry.²⁷ Druhotně pak vstupovaly do nových textových kontextů a vědomostních diskurzů. Budeme takové spisy nazývat *knihami vědění*, čímž je vymezíme z amorfnní skupiny středověkých bestsellerů.

V historiografii se mluví o vzdělancích jako o *lidech vědění* (*gens de savoir*), aby se rozšířila úzká kategorie středověkých intelektuálů na obsáhlejší vymezení těch, kdo mají znalosti, vědění a vhléd do nějaké problematiky, ať už byla jejich profese jakákoli.²⁸ Mluví se rovněž o *komunitách vědění* (*communautés de savoir*)²⁹ pro vymezení okruhu těch, kdo vědění sdílejí. S *knihami vědění* prozatím bádání jako s termínem nepracuje, ačkoli je dle našeho soudu možné takovou kategorii vymezit a pojmenovat. Koncept *knih vědění* přitom nemá pevné hranice, je poměrně flexibilní. Aby mělo smysl jej používat, musí být vymezen tak, aby přesáhl vágní, všeobjímající a nic nevylučující definici, jež říká, že se jedná o knihy, které *obsahují vědění*. Pokud bychom uvažovali v intenci nejšířší definice, pak by byla jistě hlavním a základním spisem této kategorie Bible, v níž je obsaženo veškeré vědění, odhalované postupně v jednotlivých stupních biblické hermeneutiky. Bible ovšem tvoří ve středověké křesťanské kultuře a písemnictví specifický komplex problémů, jenž vyžaduje jiný typ otázek, než jakým se budeme zabývat v této knize. Pro naše chápání *knih vědění* je určujícím faktorem (proklamovaná) intence poučení, ovšem ne nutně školské-

²⁷ Srov. Benoît GRÉVIN, L'historien face au problème des contacts entre latin et langues vulgaires au bas Moyen Âge (XIIe-XVe siècle): espace ouvert à la recherche. L'exemple de l'application de la notion de diglossie, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge* 117, 2005, s. 447-469.

²⁸ Jacques VERGER, *Les gens de savoir dans l'Europe de la fin du Moyen Âge*, Paris 1997; srov. odlišné pojetí v knize Jacques LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999.

²⁹ Constant J. MEWS, Communautés de Savoirs: Écoles et collèges à Paris au XIIIe siècle, *Revue de synthèse* 129, 2008, s. 485-507; rovněž *Communities of Learning: Networks and the Shaping of Intellectual Identity in Europe, 1100-1500*, ed. Constant J. MEWS - John N. CROSSLEY, Turnhout, 2011.

ho, a přenosu vybraného segmentu vědění, přičemž čtenář/uživatel po knize sahá mimo jiné proto, aby toto vědění nabyt. Pro přiblížení se podstatě lze použít termín *příručka*, ten ale není přesný, neboť evokuje stručnost a přehledovost. Naskýtá se rovněž pojem *učebnice*, jenž ovšem nevystihuje celou žánrovou pestrost *knih vědění*. Ty mohly zahrnovat poučení z přírodních věd, společenskou alegorii, knížecí zrcadlo či univerzální kroniku; za podkategorii *knih vědění* můžeme považovat středověké encyklopedie, jež samy prošly dlouhým vývojem, a vědomostní kompendia, zejména ta, jež shrnovala katechetické pojetí teologické materie a obecně poučení o dějinách spásy.

Knihy vědění tvoří flexibilní pomocnou kategorii, která nám mimo jiné umožní nahlédnout skryté spojitosti ve středověké písemné produkci a kulturní výměně. Vymezení této kategorie je výsledkem kombinace několika kritérií: obsahového, funkčního, autorsky (pořizovatelsky) intenčního, ale taky recepčního, respektive uživatelsky recepčního. Encyklopedie, kompendia, manuály nebo státovědné příručky lze primárně označit za *knihy vědění*. Jejich příslušnost do této kategorie, definované rovněž dobovou popularitou, proto potvrzovala v druhém kroku společenská poptávka a čtenářské využití. Alespoň v námi sledované době pozdního středověku (13.–15. století) se užití a recepce *knih vědění* neomezovaly na jedno konkrétní prostředí, například školské, nýbrž měly schopnost prostupovat prostředími napříč. Touto jistou univerzálností se vymezují vůči pragmatickým spisům typu školských učebnic, jakým byla například Donatova *Grammatica*. Ne každý spis, který se na první pohled řadil do této kategorie, se stal živým, používaným bestsellerem; některé upadly v zapomnutí již ve středověku. O tom, který titul se osvědčí a je tak možné ho plně začlenit mezi *knihy vědění*, rozhodli tedy již středověcí uživatelé a čtenáři. Dalším ukazatelem, který může pomoci vymezit tuto kategorii, je zpracování předkládané materie, jež bývá prozaické, kondenzované a může zahrnovat i jistou dávku simplifikace.³⁰ Již jsme

³⁰ Srov. k tomu inspirativně, ač v jiném kontextu, Lucie DOLEŽALOVÁ, Pulp Fiction in Medieval Latin Literature?, *Slovo a smysl* 20, 2013, s. 88–97.

zmínili možnou schematičnost, narativnost, v některých případech přecházející do beletrizace, obsahovou i formální strukturovanost, tedy zřetelné dělení do kapitol či graficky oddělených celků, jež umožňují snadnější orientaci v textu.

Přes jistou míru plasticity této kategorie mezi *knihy vědění* nepočítáme záměrně umělecky laděná díla, tedy například lyrické skladby, veršovanou a prozaickou epiku, rytířské romány a písně. I zde jsou ale díla hraniční, například Danteho *Božská komedie*, jež v historiografii dostala nálepku „poetické encyklopedie“ a kterou lze v jistém smyslu chápat jako umělecky ztvárněnou *knihu vědění*.³¹

V centru našeho bádání stojí přenos vědění prostřednictvím zápisu v rukopisných knihách. Při kladení a zodpovídání otázek, s nimiž se obracíme ke středověkým kodexům a v nich zapsaným spisům, chceme posunout perspektivu zkoumání od textu samotného směrem k čtenáři/uživateli, jenž je pro nás přinejmenším stejně důležitý jako obsah daného spisu. Individuální zápis, popřípadě doplněný paratexty různého druhu, nám umožňuje nahlédnout dynamiku písemné kultury a způsoby apropriace zapsaného vědění. Jednotlivé texty a jejich šíření ve středověku je třeba vidět v jejich sociálním rozměru. Každá kopie má svůj vlastní osud, na jehož počátku stojí impulz konkrétního zadavatele, který se rozhodne věnovat čas, práci a peníze, aby si opis pořídil. Velké množství dochovaných opisů odráží popularitu, důležitost či užitečnost spisu v rámci čtenářských a uživatelských okruhů. Ovšem i trendy v šíření úspěšných děl vykazují nepravidelnosti, které je třeba brát v potaz. Některé texty v době a místě svého sepsání zaznamenaly jen omezenou popularitu; byly-li ale přeneseny mimo své původní zázemí, mohly být objeveny v novém prostředí a zažít velmi rychlé rozšíření a nárůst obliby. Stejně tak se texty mohly začít intenzivně šířit až desítky či stovky let po svém sepsání.³²

³¹ Giuseppe MAZZOTTA, *Dante's Vision and the Circle of Knowledge*, Princeton 1993.

³² Pascale BOURGAIN, *Sur le succès des textes latins au Moyen Âge*, dostupné on-line na <http://fama.irht.cnrs.fr/fr/more> (přístup 15. 8. 2020).

Pokud se historik snaží přispět do mozaiky kulturních dějin výzkumem čtenářských návyků, šíření děl a obecně literárního provozu, může upnout svou pozornost na způsoby čtení děl, která byla původně sepsána latinsky v jiném prostředí a do oblasti jeho badatelského zájmu – zde střední Evropy – byla importována. Literární dějiny se totiž často pohybují v národních, nebo přesněji řečeno jazykových rámcích a jejich hlavním objektem bádání jsou původní, v dané oblasti sepsaná literární díla. Pro doplnění obrazu o opisování a čtení rukopisných děl je nutné věnovat se blíže nejen receptci „cizích“ latinských skladeb, ale také jejich zpracování v novém prostředí, jež nebylo nutně pouze pasivně receptivní. Pro české země, které stojí ve středu našeho zájmu, platí, že konec 14. století nabízí v beletrii, nábožensky vzdělavatelné a mravoučné literatuře množství místních latinských přepracování, jimž doposud věnovali pozornost především badatelé z oboru latinské filologie, na prvním místě Anežka Vidmanová. Vznikaly také kreativní vernakulární překlady, jež se dostaly do zorného pole paleobohemistů.³³

Čtyři spisy, které jsme uvedli na počátku tohoto pojednání, nám poslouží jako sonda do středověkých intelektuálních kruhů a rukopisné kultury. Pokusíme se s jejich pomocí zrekonstruovat způsoby šíření a zároveň recepce vědění, vývoj čtenářstva, proměny v konfiguraci vzdělanostních center, strategie intelektuální výměny mezi nimi a kanály, jimiž se tato výměna realizovala. Spisy jsme zvolili tak, aby odpovídaly nejen široké kategorii středověkého bestselleru a poskytly nám tak množstvím a pestrostí svého dochování dostatek materiálu, ale aby naplnily i užší vymezení *knih vědění*. Jeden každý z těchto textů odhaloval výsek středověkého poznání světa a pojednával o něm:

³³ Např. VIDMANOVÁ, *Burleyovy Životy*; Pavlína RYCHTEROVÁ, *Die Offenbarungen der heiligen Birgitta von Schweden. Eine Untersuchung zur alttschechischen Übersetzung des Thomas von Štítné (um 1330– um 1409)*, Köln 2004; Jakub SICHÁLEK, *Staročeský apokryf o Jozefovi Egypťském*, disertační práce na FF UK, Praha 2017; *Staročeská kronika Martimiani*, ed. Štěpán ŠIMEK, Praha 2019; *Výklad Mikuláše Lyry na evangelium sv. Matouše*, ed. Milada HOMOLKOVÁ – Andrea SVOBODOVÁ, Praha 2018.

historii v případě *Kroniky papežů a císařů* Martina z Opavy, křesťanskou věrouku u *Elucidaria*, zákonitosti společenského uspořádání u šachového pojednání Jakuba z Cessole a proklamovaný souhrn všech vědomostí, včetně těch nejtajnějších, v pseudo-aristotelském *Secretum secretorum*. Všechna tato díla se ve světovém měřítku dochovala ve stovkách latinských opisů, v horizontu českých zemí pak v desítkách. Můžeme odůvodněně předpokládat, že počet kopií kolujících v latinské Evropě byl původně ještě daleko vyšší. Všechny tyto spisy byly rovněž během středověku přeloženy do řady vernakulárních jazyků, a to včetně češtiny a němčiny, což jim zajistilo průnik do širších čtenářských kruhů. Pro sledování osudu těchto děl v rámci široce vymezené kultury středověkých českých zemí je rovněž důležité, že většina z nich vstoupila druhotně do různých vědomostních a textově kulturních diskurzů.

Volba „sledovaného vzorku“ nutně vzbuzuje otázku po své oprávněnosti, tedy proč jsme zvolili právě tato díla, a ne díla jiná. Vybrali jsme si spisy, jejichž rukopisná latinská tradice je v českém prostředí nezpracovaným tématem a které jsou zároveň dostatečně reprezentativní pro různé segmenty společnosti, kultury a vědění. Jsme si plně vědomi toho, že jsme mohli volit i jinak. Například na poli teologie a katecheze jsme mohli sáhnout po velmi rozšířených spisech *Compendium theologiae veritatis* Huga Ripelina ze Štrasburku či *Historia scholastica* Petra Comestora; zvolili jsme *Elucidarium*, neboť jsme očekávali kvantitativně sledovatelnou, ale diverzifikovanou a specifickou recepci. I *Secretum secretorum* mohlo být nahrazeno jiným pseudo-aristotelikem, nicméně žádné z nich není tak výrazným proklamativním kompendiem zjeveného i utajovaného vědění o světě a nezaznamenalo tak úspěšnou kariéru napříč jednotlivými vrstvami vzdělané společnosti. Na druhou stranu jsme se záměrně vyhnuli hagiografickým souhrnům typu *Legenda aurea*, který jednak již byl v české historiografii částečně zpracován,³⁴ jednak ho považujeme za vymykající se

³⁴ Anežka VIDMANOVÁ, La branche tchèque de la Légende dorée, in: *Legenda aurea. Sept siècles de diffusion. Actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires*, ed. Brenda DUNN-LARDEAU, Montréal 1986, s. 291-298; TÁŽ, *Legenda aurea a Čechy*, in: JAKUB DE VORAGINE, *Legenda Aurea*, Praha 1984, s. 9-65.

vymezené kategorii *knih vědění*, která pro nás byla jedním z určujících hledisek výběru. Totéž platí například pro čistě filosofické a přírodovědné spisy, určené pouze úzce zaměřenému publiku, či pro specializované texty teologické a exegetické.

Zvolené čtyři texty byly v českých zemích intenzivně čteny a opísány od poloviny 14. století. V chronologickém vymezení pak na opačném konci stojí první projevy humanismu v českých zemích a zavedení tisku ve druhé polovině 15. století, jež výrazně změnilo uživatelské paradigma dobového zacházení s tímto typem děl. Počátky knihtisku jsme určili za horní chronologickou hranici našeho zkoumání a s vědomím skutečnosti, že rukopisná a tištěná produkce fungovaly nějaký čas paralelně, zohledňujeme tedy rovněž relevantní bohemikální inkunábule. V takto ohraničeném období vzniká fenomén rozšiřujících se čtenářských kruhů i jednotlivců, kteří čtou, vlastní, přepisují nebo přijímají vybraný text. Právě během 14. století, zejména v jeho druhé polovině, se významně změnilo množství a společenské i geografické rozptřeni vzdělaných (gramotných) jedinců ve střední Evropě. Zatímco od druhé čtvrtiny 13. století ovlivňovala obecnou vzdělanost vedle kapitulních škol především houstnoucí síť mendikantských klášterů ve městech a s nimi spojené školy (městské školy a řádová studia), od poloviny 14. století ve střední Evropě vznikaly univerzity. Jejich postupný rozvoj a s tím související stoupající množství učitelů, studentů i absolventů významně proměnily literární krajinu středoevropského regionu.

Za vlády Karla IV. byly v českých zemích dominantními centry vzdělanosti a vědění především univerzity, dvůr, kapituly a kláštery. Pozdější události vedly k transformaci tradičního intelektuálního prostředí – po smrti Václava IV. nebyl královský dvůr řádně funkční po dobu nejméně dvaceti let, velká část českých klášterů byla opuštěna nebo zničena, univerzity po vydání *Dekretu kutnohorského*, kdy odešla většina zahraničních mistrů, klesla na regionální úroveň a v následujících letech prakticky přerušila svou činnost. Musíme předpokládat, že došlo nutně k proměně čtenářstva, k jeho postupné sociální diferenciaci a k alespoň částečné laicizaci čtenářů. O tom, jaké tituly se četly a opísávaly v této pohnuté, ale přitom tvořivé době, máme představu i díky šťastně dochovaným soupisům soukromých a insti-

tucionálních knihoven. Výjimečně lze nalézt také zmínky o knihách v testamentárních pramenech, o osudech knih svědčí také stopy po činnosti klášterních skriptorií a knihoven.³⁵ Na kontakty mezi učen- ci, respektive tuzemskými a zahraničními intelektuálními centry, lze usuzovat rovněž na základě recepce importovaných textů. V někte- rých případech máme k dispozici opisy kanonického znění v Evropě čtených děl, někdy dokonce i jejich střeoevropskou adaptaci. Svědec- tví rovněž vydávají citace těchto spisů v bohemikálních pramenech.³⁶

Jak již ukázal výzkum historiků umění, období české reformace nebylo věkem jednoznačného úpadku; naopak to byla doba kulturní re-kontextualizace uměleckých a učeneckých aktivit.³⁷ Mnozí z inte- lektuálů ovšem po vydání *Dekretu kutnohorského* odešli na zahraničí univerzity, kam s sebou minimálně zčásti vzali i své knihovny.³⁸ Další vlna odchodu mnoha učenců do exilu následovala po vypuknutí hu- sitských ozbrojených konfliktů v roce 1419. Významným prostorem recepce studovaných textů se již v době předhusitské staly farnosti,

³⁵ Zde je průkopnickou prací pro české prostředí Ivan HLAVÁČEK, *Středověké soupi- sy knih a knihoven v českých zemích*, Praha 1966; Týž, Nachträge zu den böhmischen mittelalterlichen Bücher- und Bibliotheksverzeichnissen, *Mediaevalia Bohemica* 1-2, 1969, s. 306-315; dále Týž, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, recent- ně například Týž, Čelní čeští preláti doby lucemburské a kniha, in: *Kościół w Społeczeństwie w Czechach i w Polsce w Średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, ed. Woj- ciech IWAŃCZAK – Agnieszka JANUSZEK-SIERADZKA – Janusz SMOLUCHA, Kraków 2020, s. 453-472. I knihovny mladší doby se dočkaly zčásti svých monografických zpra- cování, například Emma URBÁNKOVÁ, Zbytky knihovny M. Václava Korandy mladší- ho v Universitní knihovně pražské, *Ročenka Universitní knihovny v Praze*, sv. 1, 1956, Praha 1958, s. 135-161, nově Jindřich MAREK, *Václav Koranda mladší. Utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017.

³⁶ Lenka JIROUŠKOVÁ, Prague, in: *Regeneration: A Literary History of Europe (1348-1418)*, ed. David WALLACE, sv. 2, Oxford 2016, s. 617-651; Anežka VIDMANOVÁ, Nej- starší česká „beletrie“ a její středolatinšké kořeny a paralely, in: *Speculum medii aevi*, ed. Lenka JIROUŠKOVÁ, Praha 1998, s. 124-149.

³⁷ Souhrnně se tento přístup projektuje v knize *Husitské století*, ed. Pavlína CER- MANOVÁ – Robert NOVOTNÝ – Pavel SOUKUP, Praha 2014 a *Umění české reformace*, ed. Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, Praha 2010.

³⁸ Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990; Ondřej VODIČ- KA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2020, s. 108-122.

obsazované mnohdy univerzitně vzdělanými faráři, dále šlechtické dvory a městské komunity, ačkoli právě ty jsou v českém prostředí vzhledem k pramenné základně jen velmi těžko zachytitelné. Zkoumání opisů konkrétních textů a jejich adaptací v časové ose umožňuje formulovat širší závěry o proměnách intelektuálního provozu, jeho představitelů a obecně o transformaci kulturního prostředí v českých zemích pozdního středověku. Sondou čtyř sledovaných děl se pokusíme doplnit stávající obraz transformace vzdělané části společnosti v průběhu 14. a 15. století i pro písemnictví.

Za Karlovy vlády se České království a zejména pražské souměstí staly politickým a kulturním centrem Říše. Toto nové politické uspořádání podnítilo zintenzivnění kulturních a intelektuálních výměn, velmi důležitým aspektem se stalo nejen založení univerzity v Praze (1348), ale také příchod nových církevních řádů, na prvním místě augustiniánů kanovníků, kteří prosluli svou intelektuální činností a vzdělaností, opomenout však v tomto ohledu nelze ani kartuziány. Relikty roudnické a třeboňské klášterní knihovny dodnes vedle vyšebrodských cisterciáků tvoří nejlépe dochovaný středověký klášterní soubor knih na českém území. Právě probíhající či nedávno ukončený výzkum středověkých knihoven augustiniánských kanonií poskytl mimořádně cenný vhled do fungování intelektuálních center, ukázal jejich provázání s aktuálními trendy vzdělanosti a zbožnosti a souvislost se soudobou literární produkcí.³⁹

³⁹ *Ubi est finis huius libri deus scit. Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, ed. Michal DRAGON - Lucie DOLEŽALOVÁ - Adéla EBERSONOVÁ, Praha 2015. Starší studii k tomuto tématu sepsal Jaroslav KADLEC, *Knihovna kláštera řeholních kanovníků svatého Augustina v Roudnici*, in: *Historia docet: sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, ed. Miloslav POLÍVKA, Praha 1992, s. 127-133. V současné době probíhá obdobný výzkum Lucie Doležalové, Michala Dragouna a Adély Ebersonové zaměřený na knihovnu augustiniánů kanovníků v Třeboni. Podobně byly zpracovány i další klášterní středověké knihovny na našem území, například knihovnu krumlovských minoritů zpracovali Josef HEJNIC, *O minoritské knihovně v Českém Krumlově*, *LF* 118, 1995, s. 60-90; Marta HRADILOVÁ, *Příspěvky k dějinám knihovny minoritů v Českém Krumlově*, Praha 2014.

V průběhu 14. a 15. století prošly Čechy obdobím bouřlivého kulturního vývoje. Husitská revoluce (1419–1436) proměnila sociální uspořádání a kulturní hodnoty. Přinejmenším mezi nejradikálnějšími z husitů na počátku dvacátých let 15. století nemělo zapsané slovo žádnou váhu. Součástí husitského radikálního učení byla představa, podle níž v nastávajícím věku již nebude potřeba knih, neboť všechno vědění se zapíše přímo do srdcí věřících. Mnoho rukopisů bylo v té době nepochybně zničeno nebo zpeněženo v zahraničí, a pro české prostředí tak navždy ztraceno. Vypovídá o tom i dobové svědectví: Jakoubek ze Stříbra si ve svém *Výkladu na Zjevení sv. Jana* postěžoval, že „duchové bludní [tj. husitští chiliastičtí kazatelé] praví, že nejsau knihy potřebné a užitečné, ani písmo, protože je pálé, trhají a prodávají cizozemcuom, aby se nehodily věrným v tomto království“.⁴⁰ Ve druhé polovině 15. století se situace postupně vracela do normálu, ačkoli je otázkou, v čem navázala na předchozí vývoj a nastolené trendy, respektive v čem nasála nové impulzy, jež s předhusitskými a husitskými intelektuálními dějinami přímo nesovisely. Kontinuita a diskontinuita kulturního vývoje v Čechách v době husitských válek patří k důležitým otázkám historiografie. Ani intelektuální historie a s ní související téma gramotnosti, šíření vědění a procesů intelektuální činnosti nebyly dosud řešeny na komplexní úrovni. Právě do této mozaiky bychom tímto svazkem chtěli alespoň částečně přispět.

Při pátrání po důvodech oblíby vybraných spisů se nelze omezit na teoretické zamyšlení nad textem samotným nebo jeho hermeneutickým výkladem, ale je nutné věnovat pozornost také zmapování

⁴⁰ JAKOUBEK ZE STŘÍBRA, *Výklad na Zjevení sv. Jana*, ed. František ŠIMEK, sv. II, Praha 1933, s. 319. Podobnou výtku zopakoval později i Jan Příbram, JAN Z PŘÍBRAMĚ, *Život kněží táborských*, ed. Jaroslav BOUBÍN, Příbram 2000, s. 52: „Item z té nevěry, že nebude se třeba učiti, i z toho, že jsou jim všichni doktorové odporni, jali sú se najprvé všech kněh svatých doktoruov páliati a trhati a kaziti anebo do cizích zemí přepotřebné k lidskému spasení kniehy jako kus chleba prodávati. A v tom sú nenabyté oblúpenie učinili zemi české! Item potom jali sú se libraří předrahých a přeušlechtilých kaziti a v ně násilně upadati a všechny kniehy, jenž sú nejdražší klénat české země, každý sobě roztrhovati a jedni je kaziti a jedni prodávati.“

dochovaných rukopisů a následně jejich vyhodnocení. Při hledání odpovědi na některé z otázek, které klademe relevantním kodexům, zvedáme rukavici, již hodilo předešlé bádání. Ivan Hlaváček v jedné ze svých recentních studií toto pole vymezuje celkem jasným tvrzením: „Kniha není nikdy artefakt jen sám o sobě, nýbrž vždy je reflexí prostředí, v němž vznikla a přiměřeně i ve kterém následně působila, než se stala historickým artefaktem.“ Sám následně přiznává, že na své otázky badatel dostává jen sporé, nebo žádné odpovědi.⁴¹ Přes tuto oprávněnou skepsi se budeme kodexů dále ptát, abychom se pokusili najít konkrétní čtenáře a identifikovat skupiny majitelů, kteří si dané dílo opatřili, abychom vymezili prostředí, v jakém se daný text vyskytoval, a postihli způsoby, jak s ním bylo zacházeno. Základním kamenem našeho snažení je sestavení korpusu dochovaných rukopisů, tedy zmapování opisů konkrétních děl a jejich elementární zhodnocení z hlediska provenience, datace a případných majitelů. Zde jsou nám velkou pomocí soupisy středověkých i moderních rukopisných knihoven a sbírek, jejichž zpracování neustále pokračuje.⁴² Rezignujeme přitom na systematické sledování inkunábulí a raných tisků našich spisů, ačkoli po roce 1500 alespoň částečně přešly i na našem území do tištěné podoby. Knihtisk jako silný zlom v písemné kultuře vedl ke změně paradigmatu v šíření a recepci textů, takže tuto změnu vnímáme jako počátek jiného příběhu.

Rukopisné opisy mohou dále leccos napovědět o způsobech čtení a o důvodech jejich vzniku. Jedním z ukazatelů je kodikologický kontext, tedy spisy, se kterými bylo dané dílo společně opsáno, případně svázáno. Jsme si nicméně vědomi, že tato metoda má svoje úskalí a není vždy zcela průkazná. Užitečným vodítkem, jež budeme sledovat, mohou být čtenářské pomůcky v rukopisech, které na-

⁴¹ HLAVÁČEK, Čelní čeští preláti, s. 454.

⁴² *Guide to manuscript collections in the Czech Republic = Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, ed. Marie TOŠNEROVÁ, prepared for publication by Pavel BRODSKÝ [ET AL.], Praha 2011. Problematiku shrnují Ivan HLAVÁČEK, *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1994²; Michal DRAGON, *Středověké rukopisy v českých zemích. Handbušek kodikologa*, Praha 2018.

značují, co bylo pro daného uživatele klíčové. Někdy jde o obecnou orientaci v textu – jsou tedy zvýrazněny kapitoly, nadpisy apod.; jindy jde o teologické či literární autority, jejichž jméno je v textu zvýrazněno podtržením červenou barvou či je připsáno *in margine* pro jejich snadnější nalezení. Tyto pomůcky mohou poukázat na způsob užívání konkrétních zapsaných textů. Podobnou výpovědní hodnotu může mít i tak jednoduchá věc, jakou je přítomnost rejstříku.

Abychom našli odpovědi na své otázky, je nutné učinit ještě několik kroků, jež navazují na sestavení a vyhodnocení rukopisného korpusu. Dalším stupněm je vysledování majitelů, čtenářů a uživatelů. Ptáme se, kdo byli konkrétní čtenáři, jak k textům přistupovali a jak s nimi zacházeli. Zde v ideálním případě přichází analýza osobního přístupu každého podchyceného čtenáře/uživatele, jeho přípisů a komentářů. Důležité je rovněž sledování komunikačních kanálů, v nichž se jednotlivá díla, respektive jejich opisy šířily mezi soudobými intelektuálními centry. Sledujeme primárně kopie a verze latinsky sepsaných děl, nelze ale opomenout, že došla i svých vernakulárních zpracování, jimž rovněž věnujeme pozornost. Vzhledem k tomu, že pracujeme s texty živými ve středověku, nabízí se ke sledování i jejich další dosah, tedy druhotné užití v široce vymezeném poli nově vznikajících spisů. Analýza intertextuálních odkazů na sledované spisy a jejich včlenění do nových kontextů nám umožňuje podchytit a promyslet rozmanitost recepce a adaptace v odlišném historickém, textovém, sociálním, kulturním a konečně i konfesním prostředí. Příběhy čtyř vybraných textů a jejich „kariéra“ v různých prostředích tak přispějí k lépe vyváženému porozumění pozdně středověké společnosti.

*

Knihy mají své osudy. Tato kniha má svůj osud před sebou, je na samém začátku a i začátky, nejen konce, mohou patřit díkům. Poděkovat chceme mnohým, bez jejichž ochoty, pomoci a rady by naše cesta byla o poznání klopotnější a trnitější. Správci rukopisných sbírek v tuzemských i zahraničních knihovnách nám ochotně vycházeli vstříc, ať už se jedná o oddělení rukopisů Národní knihovny v Praze, rukopisné oddělení Národního muzea, Kapitální knihovnu na Praž-

ském hradě, Strahovský klášter, Uměleckoprůmyslové museum v Praze, Moravskou zemskou knihovnu v Brně či městský archiv tamtéž, Státní okresní archiv a Vědeckou knihovnu v Olomouci, Knihovnu benediktinského opatství v Rajhradě a Knihovnu Slezského zemského muzea v Opavě; velmi nápomocní nám byli také knihovníci a kolegové v knihovnách ve Vratislavi, Krakově a Vídni.

Myšlenky vznikají, plynou a korigují se v dialogu. Za krátké konzultace i dlouhé hovory, nasměrování a korekce jsme vděční našim přátelům a kolegům Michalu Dragounovi, bez jehož expertizy bychom často sešli z cesty, Jakubu Síchálkovi za kritické poznámky k rukopisu knihy, Pavlu Soukupovi, který naši práci zaštil kolegialní i pracovní podporou, Janě Zachové za ochotu při paleografických spletitostech, Pavlíně Rychterové, která nám byla a je inspirací, a konečně Lucii Doležalové, se kterou nás pojí nejen odborné zájmy, ale především hluboké přátelství. Obrovský dík patří našemu týmovému kolegovi Štěpánu Šimkovi, který erudovaně připravil, popřípadě vyvíčeným zrakem přehlédl citace ze staročeských textů.

Předkládaná kniha je kolektivním dílem čtyř autorů, přičemž základní pramenný výzkum jsme rozdělili následovně: Pavlína Cermanová studovala *Secretum secretorum*, Jaroslav Svátek *Elucidarium*, Václav Žůrek šachový traktát *Liber de moribus* a Vojtěch Bažant *Chronicon pontificum et imperatorum* Martina z Opavy.